

Lissabon, 18 september 1928

Ik zou dit deel van mijn al maar uitdijende brief aan mijn Portugal en mijn landgenoten kunnen beginnen met de zin: 'Wanneer we op 8 april gaan slapen in de loopgraven weten we in de verste verte niet welke catastrofe ons 's anderendaags zal overvallen.' Die zin kan eenvoudigweg niet. In de oorlog, aan het front, gaat men niet slapen. In het uitzonderlijke beste geval valt men in slaap. Als een steen zonder eigen wil. Dat noemt een frontsoldaat dan onwaarschijnlijk veel geluk hebben. In alle andere gevallen, om niet te zeggen, bijna altijd, kan die frontsoldaat de slaap niet vatten omdat hij schrik heeft om voor eeuwig in te slapen of omdat hij weet dat slapen de moeite niet meer loont: elk ogenblik kunnen de bommen opnieuw zoemen of de kogels opnieuw fluiten.

De nacht van 8 op 9 april 1918 vormt op deze regel geen uitzondering. Integendeel. Niemand rond mij heeft twee ogen dichtgedaan. De ganse avond, tot middernacht, kunnen we de bommen en de kogels niet meer tellen. De Duitsers werpen en schieten zonder pardon, zonder pauze. Tot klokslag middernacht. Dan wordt alles onwezenlijk stil. Geen Portugees, die zucht van tevredenheid of van opluchting.

Neen, in onze hoofden spelen zich rustige, intieme, huiselijke taferelen af, als in een film zonder klank. Onze ogen slapen niet maar tranen. Wij, de tweede divisie, weten dat dit de laatste nacht aan het front wordt. Morgen mogen we eindelijk richting Lissabon vertrekken. Het is nu onmogelijk te slapen in de loopgraven: de Duitse aanval zindert nog na in ons lijf en de spanning van de grote dag van morgen, die intussen al vandaag wordt, houdt ons wakend wakker.

Jaren later weet ik veel meer dan toen over die vreselijke 9 april, nota bene de verjaardag van mijn eigenste vader. Die dag hebben de Duitsers minutieus uitgekozen voor een tweede groot offensief in Noord-Frankrijk. Codenaam dit keer is 'Georgette', een woord, dat ik later nooit meer kan horen zonder ziek te worden, ook al schuilt er een mooie vrouw achter. Wij noemen dat kreng 'De slag aan de Leie' want de Duitsers hebben ons verkrampt stukje Portugees front uitgekozen om toe te slaan. Ze proberen nog eens een bres te slaan, de Britten terug te drijven tot aan de kust en de havens stil te leggen. En welke les die Britten ook geleerd hebben na Michael, het jongere broertje van Georgette, ze hebben geen enkel vermoeden dat de Duitsers de Portugeese linies in het vizier nemen.

Op 9 april weten wij dat zelf ook niet.

Waarom zouden wij dat moeten weten? We vertrekken naar huis. De oorlog kan onze verdorde rug op. Waarom moeten wij weten dat de aanpak van Michael door Georgette, de feeks, zal herhaald worden? Da capo! Een alles vernietigende ouverture omeenslepende veldslag te vermijden. Overdonderen met artillerie, verstikken met gasbommen, ontmoedigen met infanterie. Waarom moeten wij weten dat we uitgemoord zullen worden door die nietsontziende stormtroepen, die gepantserde Duitse elitesoldaten, die tot roofdieren getraind worden in nagebouwde loopgraven, gedruild om te doden met machinegeweren, handgranaten en vlammenwerpers? Waarom moeten wij iets weten wanneer we in de modder nachtelijk liggen te dagdromen over wat we zullen eten binnen enkele dagen, languit gezeten onder een schuchtere zon, met vader, moeder, misschien zelfs vrouw en kind?

We weten niets tot kwart na vier. Precies kwart na vier. Op dat stipte moment worden we, ijskoud en klam, tot de orde geroepen. De hel barst los. Het ontbijt mogen we alvast vergeten. We krijgen een onvoorstelbare vijandelijke aanval te verteren. We horen ten noorden van ons de oorverdovende inslag van ontelbare granaten. Mosterdgasgranaten, die hun stroperige besmettende spatten en druppels uitspuwen en uitzaaïen, tot middenin

onze stellingen, waar op dat ogenblik alleen maar aan een onbereikbaar Portugal gedacht wordt. Voor we goed en wel beseffen dat het weeral keihard oorlog wordt voelen we ons langs werkelijk alle kanten beschoten door de Duitsers. Zo'n zware bombardementen hebben we nog nooit meegemaakt. Wanneer ik achteraf lees dat we vier volle uren onder vuur lagen van 1.700 Duitse artilleriegeweren van ijzersterke makelij en dat we weerstand moesten bieden op leven en dood met negentig, ik herhaal, met negentig, aftandse tweedehandse Britse exemplaren, dan kruipt het angstzweet weer tussen mijn kraag en mijn slippers, kaarsrecht over mijn ruggengraat.

Bijna anderhalf miljoen kogels zouden afgevuurd zijn, zonder de gasbommen en andere explosieven te tellen. Deze koude mathematische afweging vertelt uiteraard niets over de metershoge rookmuur, die over het slagveld hangt en samen met de dichte dikke mist, een gemeen geschenk van de natuur, elke zichtbaarheid samen met de schuwe schimmen van soldaten vermoordt. Wij zien mekaar niet meer, wij horen alleen woorden, en kreten, die niets meer betekenen. We verdrinken in een zee van geweld en onzekerheid, die de essentie van oorlog alleen maar aanschouwelijker maakt. We verstikken zelfs wanneer we ademen want er zit alleen nog gif in de lucht, de laatste

geluiden van kapotgeschoten kameraden kruipen in onze oren als smerige wormen, kogels en kanonnen, die ons van alle kanten lijken te zoeken, vernietigen onze dorst naar oriëntatie en stilte.

De Duitse tornado stopt rond kwart na acht. 240 minuten voorbij van nog maar eens vreselijk vrezen voor ons waardeloos leven. Tot plotsklaps over en uit. Bijna zoals een inslaande bom. De verlangde stilte werkt oorverdovend. Onwezenlijk. Onbetrouwbaar. Eigenlijk rest ons slechts bang wachten op wat op een genadeslag moet lijken. Onze vermoeidheid blokkeert gelukkig onze verbeelding. Nog maar eens.

Exact een halfuur mag de verdoving duren. Dan vindt de Duitse infanterie het tijd voor haar sarcastisch Frans klinkende moment de gloire. Honderdduizend overtuigde Duitsers tegen 20.000 naar zuurstof happende Portugezen, honderdduizend prijsvechters, versterkt door een stalen gordijn van kogels en die onverzettelijke stormtroepen. Het wordt geen strijd tussen twee maar een zegetocht van één. Wij worden kansloos overrompeld, als stof op een vuile plankenvloer weggeveegd. We kunnen alleen maar proberen de snelheid van de vijandelijke pletwals te vertragen. Vruchteloos. Uiteraard. Voor we alles goed beseffen worden we over kilometers ver

teruggedrongen, godbetert zelfs tot over de Leie.

Ik herinner mij bijna niets meer van dat uur of van die twee uren. Al wat ik doe op die ijle bewuste momenten is mijn zintuigen zo wakker mogelijk houden. Overleven! Ik wandel, loop, strompel. Achteruit. Ik proef de paniek van de anderen in mijn eigen mond. Ik hoor brave helden al hun miserabele moed verzamelen om toch maar eens terug te schieten. Ik zie ontelbare lichamen van gewonden en gesneuvelden, die ik kost wat kost moet ontwijken om zelf niet te vallen en om niet te verdrinken tussen stervend vlees. En voor de rest vlucht ik. Ik vlucht als een bezetene. Slechts wanneer ik het zwijgen van de Portugese wapens, van alle wapens - volgens de afwezige historici om kwart na tien maar die kennis betekent nu niets meer - slechts wanneer ik dat veelzeggende zwijgen hoor, sta ik eventjes kort stil. Stilte kan soms verstikken als een te dik deken. Toch recht ik mij. Ik draai mij zelfs om, ik kijk naar de ravage, naar het slagveld, dat een slachtveld werd, en ik begin te wenen. Zoals ik nooit meer geweest heb.

Tot mijn intuïtie mij weeral overneemt en mij doet lopen. Naar ergens. Vluchten dus.